УДК 159.9

Н. В. Кантарьова
кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри клінічної психології ІПО ОНУ імені І. І. Мечникова
e-mail: kantarova@mail. ru

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТІ З РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМИ ДІТЬМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ

У статті розглянуті сучасні підходи психологічного втручання в роботу з дітьми з розумовою відсталістю (поведінкова, групова, ігрова терапія, психокорекція). Представлені специфіки батьківського консультування. Увага акцентується на представленні батькам діагнозу дитини, на особливостях стосунків між дітьми та їх батьками і на стосунках розумово відсталих дітей з соціумом.
Ключові слова: розумова відсталість, психологічне втручання.

Актуальність проблеми. Проблема допомоги особам з порушеннями розвитку отримала широке публічне освітлення лише в останнє десятиліття. Донині вважалося, що спроби адаптації таких осіб є малоефективними, унаслідок чого не велися наукові розробки в області теорії та методики навчання і виховання дітей з розумовою відсталістю.

Метою цієї статті є розгляд сучасних методів психологічного втручання в роботі з дітьми з розумовою відсталістю та їх батьками.

Розумова відсталість — це гетерогенний розлад, що включає значне зниження інтелектуального функціонування. У радянській літературі прийнято виділяти дві основні клінічні форми розумової відсталості: олігофренію і деменцію. Стійкі зміни розумового розвитку ведуть до ряду вторинних порушень — змін в процесі соціальної адаптації індивіда. Можуть порушуватися такі уміння, як навики самообслуговування, комунікація, соціальні уміння, практичні навики роботи по будинку, шкільна успішність. Ці навики є ключовими для функціонування людини.

Для навчання дітей з розумовою відсталістю ще в радянські часи створені спеціалізовані школи, за допомогою спеціальних коректувальних програм учні освоювали той обсяг знань, який дозволяли їх можливості. Проте проблема розвитку і адаптації розумово відсталих все ж залишається актуальною.

Останнім часом все більшу увагу фахівців привертають можливості психотерапії розумово відсталих осіб. Хоча ця відсталість сама по собі не пов'язана з неврозами або психозами, страждаючі нею теж схильні до психічних розладів. Більш того, в деяких розумово відсталих розчарування пов'язане з їх обмеженими можливостями, породжує тривогу та агресивну поведінку.

Використання психотерапії в спеціальній психології довгий час обмежувалося у зв'язку з уявленням про те, що всі психотерапевтичні процедури

 © Н. В. Кантарьова, 2009

засновані на прийомах, що вимагають від клієнта вербальної комунікації, участі інтелекту та інших компонентів, властивих особам з нормальним інтелектом [1]. Проте це не зовсім так.

Що стосується особливостей інтелекту, можна сказати, що розумово відсталим властива інтелектуальна діяльність. Як відомо, особливістю розвитку розумово відсталих є асинхронія розвитку мозку, при якій недорозвинення в одній області супроводиться гіперкомпенсацією в іншій.

Так, індивідуальні особливості дитини, що несподівано виявляються, можуть привести в подив деяких педагогів і психологів, викликати у них сумніви щодо його приналежності до розумово відсталих, а також вселити в батьків марну надію на великі успіхи в майбутньому. Розумова відсталість не приводить до рівномірної зміни у дитини всіх сторін психічної діяльності. Спостереження та експериментальні дослідження дають матеріали, що дозволяють говорити про те, що одні психічні процеси у неї більш порушені, інші залишаються відносно підлягаючими зберіганню.

Основною **метою** психологічного втручання в роботу з розумово відсталими дітьми є поліпшення їх самопочуття і підвищення здатності справлятися із стресами. Також цілі психотерапії дітей з розумовою відсталістю можуть бути пов'язані з формуванням розуміння і прийняття їх порушення ними самими; поліпшенням фрустрациійної толерантності і контролю над імпульсивністю; розвитком відповідних соціальних умінь; розвитком умінь самостійного ухвалення рішень; формуванням розуміння того, що у них існує обмеження; умінням виражати емоції; розвитком адекватних інтерперсональних умінь; зменшенням аутоагрессивних проявів.

Незалежно від ступеня порушення необхідно працювати над поліпшенням стосунки дитини з членами сім'ї, з однолітками. Це можна досягнути шляхом формування самоконтролю над емоціями.

Таким чином, терапія і навчання дітей з розумовою відсталістю включає многокомпонентну інтегровану стратегію, що визначає потреби дитини в контексті її індивідуального розвитку, умов її сім'ї або установи.

Основою психологічного втручання при розумовій відсталості може бути:

1) розвиток збережених когнітивних процесів і сторін особистості;

2) розширення зони найближчого розвитку. З деякими завданнями дитина не може впоратися сама, але вирішує їх за допомогою дорослих. Це дає інформацію про те, з якими завданнями вона незабаром зможе справлятися самостійно;

3) облік індивідуальних особливостей;

4) терапевтичне втручання є найбільш успішним, коли проходить на ранньому етапі розвитку, особливо в дошкільні роки;

5) терапевтичне втручання при розумовій відсталості у дітей підбирається відповідно індивідуальним потребам і здібностям дитини і є інтегрованим з сім'єю, школою і суспільством.

Зупинимося докладніше на **методах** психологічного втручання, які є ефективними в роботі з даною категорією осіб. При виборі методів необхідно враховувати ступінь розумової відсталості, наявність супутніх соматич-

них, неврологічних, сенсорних і психологічних розладів, основні психосоціальні характеристики соціальної середи, перш за все сім'ї.

Поведінкова терапія може бути прикладена з метою поліпшення соціальної поведінки, контролю і зменшення агресивної та деструктивної поведінки. Окрім тренування базових навичок для опанування мовлення і готовності до навчання, багато старших дітей і підлітків з розумовою відсталістю отримують користь від специфічного тренінгу соціальних навиків, який забезпечує їх інтеграцію в звичайні класи та інші спільні види діяльності.

• Тренінг соціальних навиків [3] використовує стратегії позитивного підкріплення для навчання і винагороди таких важливих навиків міжособистісного спілкування, як посмішка, готовність ділитися, прохання про допомогу, уміння допомогти іншому, зайняти місце в черзі, слідувати якому-небудь направленню і вирішувати проблеми. Цей метод сприяє створенню дружніх стосунків між дітьми, що нормально розвиваються, і розумово відсталими дітьми, підвищує можливості інтеграції розумово відсталих в соціумі.

• Позитивне підкріплення є ефективним для модифікації деяких видів дезадаптівної поведінки [5].

Групова терапія. Дослідження останніх років свідчать про успішність додатка групової психотерапії в роботі з розумово відсталими дітьми, в процесі чого формується емоційний контроль, самовпевненість, соціальні уміння.

Оскільки у цих дітей порушена мотиваційно-потребностна сфера, вони не прагнуть до пошуку знань, інтереси їх дуже обмежені, примітивні та нестійкі. Діти з легким і помірним ступенем розумової відсталості усвідомлюють, що не здатні справлятися із завданнями, які вирішують їх однолітки з нормальним розвитком, вони більш чутливі та ранимі.

Ігрова терапія. Довгий час гра є провідною діяльністю для цих дітей. Гра дітей з розумовою відсталістю характеризується якісною своєрідністю, яка виражається у відсутності сюжетно-ігрових дій, в стереотипному і неадекватному використанні іграшок, у відсутності логіки і послідовності здійснюваних дій. Включення дітей в спеціально організовану ігрову діяльність дозволяє виявити їх потенційні можливості, сприяє позитивній динаміці в опануванні ігрових дій і створює сприятливі умови для психічного розвитку.

Психокорекція. Основними засобами коректувальної роботи можуть бути:

1) Адаптація навчального матеріалу.

2) Ширше представлення наочного матеріалу.

3) Повільний темп опанування навчального матеріалу.

4) Частіше повторення матеріалу.

5) Поетапні часткові узагальнення знань у зв'язку з низьким рівнем абстракцій та узагальнень.

Батьківське консультування.

При народженні та вихованні розумово відсталої дитини батьки стикаються з труднощами і проблемами, які впливають на їх психосоціаль-

не функціонування. Розв'язання цих проблем пов'язано з депресивними і стресовими переживаннями що відкладає відбиток на їх особистісні характеристики. Депресивні реакції, з якими не можуть впоратися батьки, надалі можуть стати перешкодою для самої дитини. Це визначає необхідність своєчасної діагностики депресії у батьків. І в цьому випадку важливу роль грає психологічне консультування батьків, інколи необхідна і сімейна психотерапія.

Часто трапляється, що повідомлення діагнозу дитини може викликати реакцію гострого горя у батьків. Таким чином, повідомлення діагнозу може бути початком психологічної дії, прямої — на батьків і непрямої — на дитину.

В процесі батьківського консультування дуже важливо дати батькам можливість виразити свої відчуття, пов'язані з труднощами виховання дитини, з нерозумінням суспільством їх проблеми та із стурбованістю майбутнім дитини. Психолог може дати батькам необхідну інформацію про етіологію і лікування порушення, він повинен направити батьків в спеціалізовані навчальні заклади для дітей з розумовою відсталістю, дати рекомендації щодо вторинних порушень розвитку.

Метою раннього консультування є зменшення негативного впливу дістреса, що виник унаслідок повідомлення батькам діагнозу. Їм також необхідна тривала емоційна підтримка у зв'язку з проблемами, що виникають не лише у момент повідомлення діагнозу дитини, але і в подальші етапи її життєвого циклу. Відповідно цілями консультування будуть наступні: своєчасне розв'язання виникаючих психологічних проблем, мобілізація внутрішніх ресурсів батьків і дітей, з'ясування короткострокових і довгострокових планів майбутнього розумово відсталої дитини (навчання вдома за індивідуальних програм, вступ в спеціалізовані школи, і так далі). Можливо також проходження батьками психотерапії, метою якої могло б бути надання моральної підтримки та опрацювання відчуття провини.

У створенні та реалізації програм для батьків розумово відсталих дітей особливе значення має сенситивність терапевта до родинного контексту і індивідуальних особливостей дитини. Так, важливо працювати в наступних напрямках:

– батьківське консультування по проблемах інформованості етіології і перебігу розумової відсталості;

– робота безпосередньо з розумово відсталою дитиною;

– робота над стосунками між дітьми та їх батьками, також розподіл обов'язків по догляду за розумово відсталою дитиною;

– сімейна психотерапія.

Психологічне консультування може значно вплинути не лише на стосунки між дітьми та їх батьками, але і на стосунки з тими, що оточують.

Висновки

Таким чином, в процесі роботи з розумово відсталими дітьми та їх сім'ями необхідний мультідісциплінарний підхід, метою якого є допомога дітям та їх батькам. У процес роботи з особами з порушеннями розвитку (зокрема з розумовою відсталістю) мають бути включені фахівці з різних областей — лікарі, педагоги, соціальні працівники, психологи.

Гнучкість підходу повинна враховувати особливості соціально-демографічних характеристик дитини та її батьків (освіта, матеріальне положення, місце проживання, релігійні погляди і так далі).

Створення координаційної системи служб і програм по роботі з розумово відсталими дітьми і їх сім'ями в різні етапи життєвого циклу полегшило б як адаптацію батьків, так і саму роботу фахівців.

Взаємодія між фахівцями різних відомств і спеціалізованих закладів, між державними і недержавними структурами з основною метою — турбота про осіб з розумовою відсталістю та їх сімей — має виняткову значність в ефективності допомоги цим людям.

Отже, вміле використання сучасних методів психологічного втручання може значно вплинути не лише на розвиток дитини, на стосунки між дітьми та їх батьками, але і на цілісний розвиток дитини. Загалом, сучасні підходи дають кращий результат і є більш ефективними в роботі з даною категорією осіб.

Список використаних джерел

1. Специальная психология: Учебное пособие / Под ред. В. И. Лубовского. — М.: Академия, 2005. — 464 с.
2. Исаев Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков: Руководство. — СПб.: Речь, 2003. — 391 с.
3. Мэш Э., Вольф. Д. Детская патопсихология. — Третье международное издание. — Санкт-Петербург: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК; Москва: "ОЛМА-ПРЕСС", 2003. — 511 с.
4. Максимова Н. Ю., Милютина Е. Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Учебное пособие. — Ростов н/Д.: Феникс, 2000. — 576 с.
5. Каплан Г. И., Седок Б. Дж. Клиническая психиатрия: В 2 т. Т. 2. / Пер. с англ. — М.: Медицина, 1994. — 528 с.

Н. В. Кантарёва
канд. психол. наук, старший преподаватель кафедры клинической психологии ИИПО ОНУ имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА В РАБОТЕ С УМСТВЕННО ОТСТАЛЫМИ ДЕТЬМИ И ИХ СЕМЬЯМИ

Резюме

В статье рассмотрены современные подходы психологического вмешательства в работу с детьми с умственной отсталостью (поведенческая, групповая, игровая терапия, психокоррекция). Представлены специфики родительского консультирования. Внимание акцентируется на представлении родителям диагноза ребенка, на особенностях родительско-детских отношений и на взаимоотношениях умственно отсталых детей с социумом.

Ключевые слова: умственная отсталость, психологическое вмешательство.

N. Kantarova
senior teacher, candidate of science of Psych.
I. I. Mechnicov Odessa national university

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL INTERFERENCE IN WORK WITH MENTALLY BACKWARD CHILDREN AND THEIR FAMILIES

Summary

In the article modern approaches of psychological interference are considered with work with children with a mental backwardness (behavior therapy, group, playing therapy, psychological correction). The specifics of the paternal advising are presented. Attention is accented on presentation to the parents of diagnosis of child, on the features of relations between children and parents and on mutual relations mentally of backward children with society.

Key words: mental backwardness, psychological interference.